

Ключевые слова: соматизм, фразеологическая единица, полисемия, лексико-семантический вариант, лексикографический портрет, лингвокультурологический портрет.

O. Horshkevych, senior teacher
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

LINGUISTIC AND CULTURAL PORTRAIT OF THE JAPANESE SOMATIC WORDS 身 MI «BODY» AND 体 KARADA «BODY»

The article deals with the semantic difference and polysemy of the Japanese somatic words 身 mi «body» and 体 karada «body» and also with the viewpoints of Japan scientists on the specifics of their usage in the historical perspective. The semantic fields of idiomatic units with these somatic words are also analyzed.

Key words: somatic word, idiomatic unit, polysemy, lexico-semantic variant, lexicographic portrait, linguistic and cultural portrait.

УДК 811.521.276

X. Etava, ст. викладач
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

СТЕРЕОТИПНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЯПОНСЬКУ ЖІНКУ (ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

У посібниках із японських реалій Японія зображається стереотипізовано. Якщо читачі взаємодіють із культурою Японії, вони можуть переосмислити або змінити свій погляд на отриману з них інформацію, але у багатьох випадках стереотипізований образ вкорінюється і приймається за істину. У цій праці досліджено, яким чином через стереотипне зображення Японії формувалася і поширювався образ японської жінки на прикладі України у радянські часи та в період Російської імперії.

Ключові слова: японські реалії, образ жінки, стереотип.

1. Вступ

Метою цієї статті є дослідження стереотипів, пов'язаних із гендерними відмінностями, з метою розвіяти стереотипи й упередження у лінгвокраїнознавчому аспекті японської мови. Для цього за основу дослідження було взято посібники з японських реалій, опубліковані в Україні, та пов'язана з Японією література, видана у часи Радянського Союзу та Російської імперії. Предметом дослідження є образ японської жінки. Україна, яка стала незалежною у 1991 році, на відміну від багатьох країн, які активно співпрацюють із Японією, має порівняно невеликий культурний та людський обмін з цією країною, тому інформація про Японію в Україні є досить обмеженою, що стає підґрунтям для утворення стереотипів. Отже, на прикладі України можна зробити порівняно просте дослідження процесу і стану формування стереотипів.

2. Зображення Японії у посібниках із японських реалій та стереотипні уявлення

2.1. Україна

В українських університетах разом із вивченням японської мови початкового рівня вивчають курс лекцій із «Лінгвокраїнознавства», в якому викладається гендерний аспект японського суспільства та гендерні особливості японської мови. У сучасному українському зразковому підручнику О.І. Бондаря та І.П. Бондаренка «Лінгвокраїнознавство Японії» [1] у розділі «15. Японська родина» у першому підпункті «15.1. Система *ie* (家), Роль чоловіка і жінки у родині» описано існування матріархального суспільства у стародавні часи, і навіть у часи феодалізму не можна стверджувати, що японська жінка зовсім не мала прав, тому що вона мала вести домашнє господарство, розподіляти сімейний бюджет. «Чоловіки мають заробляти, жінки – займатися дітьми й домом», – зауважують автори, наголошуючи, що такий розподіл ролей залишився і в наш час, але, з іншого боку, в останні роки через економічний застій домогосподарки працюють неповний робочий день і таким чином збільшують вклад у сімейний бюджет, що є досить достовірним зображенням дійсності [1, с. 402-405]. На початку того самого розділу натрапляємо на таке твердження: «Якщо у нас чоловік телефонує дружині, щоби попередити її, що він не встигає повернутися до вечері, то в Японії чоловік по телефону попереджає дружину, що сьогодні він буде вечеряти вчасно» [1, с. 402]. Воно узагальнює образ сімейного подружжя на основі одного окремого випадку і стає підґрунтям для утворення стереотипів. Також у третьому підрозділі цього підручника «15.3. Секс-індустрія в Японії» образ японського подружжя описано доволі упереджено. Наводячи приклади, пов'язані з секс-індустрією у японському суспільстві і так званім *ендзьо косай* (援助交際), автори стверджують: «Японці ставляться до секс-індустрії цілком спокійно. І відповідну поведінку чоловіків жінки навіть не вважають за подружню зраду або ошуканство. Можливо, саме тому в Японії дуже мало розлучень». Окрім того, зазначається, що в Японії вихованням дітей займається дружина, а чоловік, не виховуючи своїх нащадків, виконує лише формальні функції. Стверджується таке: «Навіть у разі розлучення батько може зовсім забути про своїх нащадків. Обов'язок турботи про них залишається повністю на плечах матері. І японські чоловіки зовсім не розуміють, коли у нас після розлучення чоловіки домагаються через суд, щоб діти час від часу гостювали у них хоча б у вихідні дні» [1, с. 414-415].

У розділі 11 цього підручника «11. Аспекти японської культури» пояснюються особливості японської мови, але зовсім небагато уваги приділено гендерним особливостям мови – цьому відведено лише одну сторінку у підрозділі «11.4. Особливості мовленнєвої поведінки японок». Зазначається, що мова жінок і чоловіків дуже сильно відрізняється, а відмінності виявляються головним чином у розмовному стилі; також стверджується, що сформовані в епоху феодалізму мовленнєві особливості існують і в наш час. «Відмінність чоловічого і жіночого мовлення тим більша, що більше різняться соціальні ролі мовців», – тобто пишеться, що на мовлення впливають соціальне походження та статус мовця. Також у цьому підручнику стверджується: «Для жіночого мовлення найхарактернішими є більша ввічливість, порівняно з чоловічим, більша емоційність, яка іноді завдає шкоди інформативності, а також традиційне «приниження» жінки, властиве японському суспільству» [1, с. 291].

Однак не наводиться ані жодного прикладу, ані пояснення, яким чином завдається шкода передачі інформації, а також немає конкретних прикладів та пояснень щодо припинення жінки. Існує ризик виникнення і вкорінення у читача хибних уявлень про те, що жіноча мова існує саме для приниження жінок, що приниження жінок є традиційним у японському суспільстві, а також, що Японія – це країна, де панує сексизм.

Образ гейші, який часто спливає, коли говорять про японських жінок, розвинувся від виникнення японського танцю, в основі якого мистецтво *кьомай* (京舞). Якщо порівняти цей підручник із нижченаведеними посібниками з японських реалій часів Радянського Союзу та Російської імперії, створених для широкої громадськості, які надмірно ідеалізують гейшу, то можна сказати, що цей підручник подає лише відверту інформацію.

Можна вважати, що модель описаного образу японської жінки автори отримали через засоби масової інформації, фільми та літературні твори, спостереження окремих випадків у минулому. Але в основі цієї моделі лежить образ японської жінки, створений у часи Радянського Союзу.

2.2. Період Радянського Союзу

Великий вплив на ставлення радянської людини до Японії мав популярний на той час твір Всеволода Овчиннікова «Гілка сакури». Автор перебував у Японії з 1962 до 1968 року у ролі журналіста і написав про японські реалії, ґрунтуючись на власному досвіді. «Гілка сакури», твір «Коріння дуба», де описуються англійські реалії, та інші його праці були високо оцінені, й у 1985 році він був удостоєний Державної премії СРСР. У 1986 році в УРСР, що на той момент була у складі Радянського Союзу, була опублікована збірка за назвою «Сакура і дуб», до якої увійшли «Гілка сакури» та «Коріння дуба» [2].

Автор цитує твори Марко Поло, Оакура Теншін, Акімото Шюнкічі, Танідзакі Дзюн'ічіро, Інукаї Мічіко, Бернарда Рудовського, Франка Гібнеї та інших і передає своє власне ставлення до Японії. Він також багато цитує посібник із японських реалій часів Російської імперії «Японія та її мешканці» [4], автори якого вплинули на його роботи.

Овчинніков В.В. стверджує, що гейша не тільки майстерно розважає чоловіків своїми піснями і танцями, а ще вона людина освічена і розумна. До того ж автор зазначає, що японські чоловіки віддавна розділяють жінок на три категорії: дружина – для дому та виховання нащадків, щоб вони несли успіх родині; гейша – для душі та духовного розвитку; ойран – для чуттєвого задоволення (в наш час жінка з секс-індустрією). Японські «білі комерці» повертаються з роботи додому тільки два чи три рази на тиждень, і навіть якщо такий службовець повернеться додому пізно вночі у нетверезому стані та у супроводі хостес, дружина має стримано пригостити хостес чаєм, сплатити рахунок за розваги свого чоловіка та подякувати їй. Така поведінка дружини автором пояснюється тим, що в Японії почуття ревності до легковажних учинків чоловіка суперечать моралі, і таким чином одиничний інцидент, побачений у 1960-х роках, узагальнюється і читачам передається дещо дивний образ японської жінки. З іншого боку, автор розповідає, що в японській електронній промисловості працювали витривалі дівчата, завдяки яким Японія почала стрімко відбудовуватися і змінюватися у бік передової промислової країни: коли дівчатам виповнювалося 5-7

років, вони йшли на заводи заробляти гроші, щоби придбати подарунки на заручини. Зазначається, що ці молоді працівниці були на той час основою суспільства і зробили значний внесок у післявоєнну економіку Японії, який не можна ігнорувати. Коли не стало молоді та чоловіків, у селах жінки взяли на себе важку сільськогосподарську працю, а у містах жінки днями працювали за неналежно низьку заробітну платню (є дані про те, що у 1980-ті їхня зарплатня становила приблизно половину від чоловічої) [2, с. 140-142].

Після перебування Всеволода Овчіннікова у Японії «Гілка сакури» лишалася популярною певний період серед радянських читачів, але суспільство Японії та сприйняття жінки продовжувало змінюватися, і Радянський Союз отримував дещо спізню інформацію про образ японської жінки. Описаний у цій книзі трохи застарілий образ японської жінки тільки зміцнював попередні стереотипи й одночасно з цим продовжував свій вплив вже після розпаду Радянського Союзу, коли почалися труднощі з публікацією нових видань, і країни, починаючи з України, перебували у стані економічної кризи.

2.3 Доба Російської імперії

Більша частина території сучасної України входила до складу Російської імперії, а, отже, мала глибокі людські та культурні зв'язки з іншими частинами імперії, в тому числі і столицями Московією та Санкт-Петербургом. У Російській імперії, що проводила швидку експансію у східному напрямку, інтерес до Японії з'явився на межі XIX та XX сторіч, як перед, так і після Російсько-японської війни, разом із впливом Європейського культурного руху «Японізму» та занепокоєнності стосовно «Жовтої небезпеки». За цих обставин, після Російсько-японської війни, в 1907-1908 рр., у Санкт-Петербурзі було перекладено 4-те видання книги Безіла Хола Чемберлена «Things Japanese» (Японські реалії) [3].

У розділі «Жінки» [3, с. 149-165] своєї книги Чемберлен Б.Х. описує японських жінок як жіночних, добрих, тихих, вірних та милих, проте зобов'язаних нормами суспільства підкорятися батькові, чоловікові та сину; автор співчутливо називає їх рабами чоловіків. Крім того, з точки зору європейських жінок, що живуть у Японії, японки вважалися настільки ідеальними, що вони навіть буцімто не мали нічого спільного з японськими чоловіками. Щоб зрозуміти секрет покірності японської жінки, у книзі наводиться моральний урок «*Онна дайгаку*» (『女大学』 «Повчання для жінок»), що базується на працях конфуціанського мислителя Каїбари Еккена. Відповідно до нього, залежність жінок від чоловіків спостерігається у японців середнього та вищого стану у суспільстві, проте дружини землеробів та ремісників мали порівняно більше свободи не тільки у промислі, а і стосовно рішень, прийнятих чоловіком; якщо ж дружина була розумніша за чоловіка, то на неї покладалися всі справи по господарству та управління сімейним бюджетом. Така здатність японської жінки високо цінувалася.

До того ж у книзі зображено, що японська «нова жінка» XX століття їздить на нехарактерному на той час велосипеді та працює у друкарні або в телефонній компанії. Також читачам представляють образ гейші як успішної жінки, наводячи приклад того, як бідний студент, якого гейша фінансово підтримувала, став чиновником та взяв її за дружину, що допомогло їй набути статусу поважної дами [3, с. 181-182].

Книга Чемберлена «Things Japanese», яка на той час була неодноразово доповнена, відредагована та перекладена низкою іноземних мов, значно вплинула на формування образу японської жінки на Заході і частково посприяла утвердженню негативного стереотипу пихатого японського чоловіка та позитивного образу покірної японської жінки, які були вигідні європейцям. Зараз цю книгу варто розглядати як продукт свого часу.

Також під час Російсько-японської війни, у 1904 році, групою авторів разом із Г. Востоковим була надрукована ще одна книга етнографічних записок про японське суспільство – «Японія и ея обитатели» (Японія та її жителі) [4]. Попри те, що це була науково-популярна книга, у ній містилося чимало статистичних даних, карт та ілюстрацій, а також було доволі детально описано природні особливості, історію, державний устрій, мову та літературу Японії. І навіть незважаючи на те, що Японія на той час була ворогом для Російської імперії, описи, подані у цій книзі, загалом були об'єктивними.

У розділі «Заключение» (Висновки) цієї етнографічної розвідки зазначено, що існувало чимало опублікованих статей із описом японського менталітету, і погляди на японців у них діляться на два діаметрально протилежні типи: з точки зору купців японці зображені негативно через їхню хитрість, а мандрівники створили занадто ідеалізований образ завжди ввічливих та покірних людей.

Сам Г. Востоков був автором таких розділів: «Язык и литература Японии» («Мова та література Японії»), «Японское искусство» («Японське мистецтво»), «Общественный, домашний и религиозный быт Японии» («Японський суспільний, домашній та релігійний побут»). У книзі для того, щоб утворити чоловічий та жіночий рід у японських іменниках, було використано такі префікси: «お о» для чоловічого роду та «め ме» для жіночого. Наприклад, для слів «племінник» та «племінниця» використали: «ові ові (кузень), меві меві (кузина)»; окрім цього, було вжито такі слова: «オウシ оузи = бык (бик), メウシ меузи = корова (корова)», «ヒコ фико = молодий чоловік (юнак), ヒメ фиме = барышня (дівчина)», «オノコ оноко = мальчик (хлопчик), メノコ меноко = дівочка (дівчинка)» [4, с. 264]. Також у статті про жіночий одяг було використано слово із соціолекту придворних дам: «ユモシ юмодзи = нечто въ роде нашего полотенца (щось на кшталт нашого рушника)» [4, с. 319].

Крім того у розділі «Общественный, домашний и религиозный быт Японии» («Японський суспільний, домашній та релігійний побут»), описи, які швидше за все були зроблені на основі реальних спостережень за звичайними людьми, прихильно зображають японських жінок. Японська дружина зазвичай покірна своєму чоловікові, проте не є його рабиненою, як це буває в інших східних народів, її оцінюють та поважають як господиню у домі [4, с. 343].

Автор Г. Востоков доволі детально описує японський побут, наприклад, спільне відвідування чоловіками і жінками публічних лазень чи те, як напівгола молода жінка може фарбувати губи, сидячи просто на веранді; у цих звичаях немає нічого аморального, адже японці дивляться на голе тіло так само неупереджено, як і на дерева чи на небо. Він зазначає, що японки не прийняли би звичай європейок вдягати сукні з декольте, які оголюють груди, спеціально для того, щоби привабити чоловіків. Також

Г. Востоков дійшов висновку, що японки, незалежно від соціального статусу, показують свої почуття до чоловіків не напряму, а за допомогою одягу та жестів; їхня краса криється у скромності [4, с. 329]. Крім того, автор високо оцінив гейш та *майко* (舞妓), яких він зустрів у чайних будинках, як освічених артисток; а також був вражений вродою та привітністю служниць *мусме* (娘) у чайних будинках та постійних дворах. Водночас Г. Востоков хоч і позитивно відгукується щодо прав японок у суспільстві, але зазначає тенденції участі японських жінок у принесених разом із європеїзацією феміністичних рухах, і розмірковує над тим, чи буде відтепер закон на боці жінок, і чи зможуть ці зрушення похитнути закостенілі традиції [4, с. 345]. Отже, статті Г. Востокова, опубліковані в «Японії та її жителях», вражають читача ідеалізованим образом японської жінки, яка живе в екзотичному та гармонійному суспільстві.

3. Подальші запитання та висновки

Як було зазначено до цього, у публікаціях Російської імперії побутував ідеалізований образ японської жінки. Він, на перший погляд, міг виникнути від щирого здивування європейців, що лише одним оком глянули на японських жінок та їхнє життя. Проте, з іншого боку, час, коли японок надмірно ідеалізували, збігається з початком соціального поступу жінок у Європі та усвідомленням ними їхніх прав. Можливо, для європейських чоловіків надмірна ідеалізація покірних японок була ефективним способом стримання європейських жінок. Крім того, цей образ використовували в політиці у час європейської експансії на Далекий Схід та із появою ворожих настроїв до японців для того, щоб підкреслити гордість та хитрість японських чоловіків. У період, коли на Японію, яка в мить похитнула могутню династію Цинь під час першої японсько-китайської війни та прагнула до європеїзації, дивилися із зацікавленням та насторогою, стереотипні уявлення про пихатих японців та покірних японок були зручним для європейців способом розуміння країни загалом.

На Жовтневу революцію Японія відреагувала військовою інтервенцією на Далекому Сході та у Сибіру в 1918-1922 роках. Навіть після встановлення дипломатичних відносин між Японією та Радянським Союзом і далі виникали конфлікти на кшталт боїв на Халхін-Голі 1939 року, внаслідок чого до японців продовжували ставитися з підозрою. Спроби економічного відродження Японії після Другої світової війни стали водночас і несподіванкою, і причиною для занепокоєння з боку громадян СРСР. Для того, аби пройти перевірку цензурою, навчальні посібники та інші книги в Радянському Союзі мали містити як пряму, так і непряму соціалістичну пропаганду, й етнографічні довідники про Японію не були винятком. Під час холодної війни Японія як капіталістична держава була об'єктом критики з боку радянської соціалістичної системи, й усталений із часів Російської імперії стереотип про японських жінок, пригноблених чоловіками, був одним із ефективних засобів антикапіталістичної пропаганди.

Після розпаду Радянського Союзу видавнича справа у незалежній Україні більше не піддавалася цензурі, а для українців Японія перестала бути пов'язаною з конфліктами за територію та політичними розбіжностями. Проте значних зрушень у культурному обміні між Японією та Україною не сталося, а стереотипне уявлення про японок, нав'язане ще з часів Російської імперії та СРСР, не надто змінилося.

У цій праці було представлено такі стереотипні образи японок: «покірна своєму гордому чоловікові терпляча жінка» та «жінка, що відповідає за роботу по господарству та виховання дітей», які було змальовано у чотирьох етнографічних розвідках про Японію, що представляють три різні епохи, пов'язані з сучасними українцями. В Україні, що стало очевидним при дослідженні вищеприказаного матеріалу етнографічних довідників, і досі залишилися стереотипні уявлення про японську жінку та японську сім'ю, тому потрібно позбуватися такого вузького бачення та поширювати розуміння японської культури. Проте, варто зазначити ще чимало викликів, що стоять на шляху.

Джудіт Хідаші вдало відзначила, що, якщо немає на це вагомої причини, то стереотипне уявлення залишиться незмінним. Через це дуже ймовірно, що той усталений образ японської жінки, який пройшов крізь століття до нашого часу, продовжуватиме існувати. Звертаючи увагу на зображення японської жінки, Хідаші Дж. вказує на те, що «не знаючи нічого іншого, сторона, яка сприймає певний стереотип, буде його постійно для себе підтверджувати»; це можна застосувати і до стереотипних уявлень про японок, поданих у нашому дослідженні [5].

Крім того, оскільки між подорожами до Японії дослідників, які розуміли японську мову, та моментом, коли вони уклали свої спостереження та представили образ японської жінки в етнографічних довідниках, а також часом видання цих праць та появою нових читачів пройшло чимало часу, то стає зрозуміло, чому образи, створені у далекому минулому, продовжують існувати для майбутніх поколінь. Не зважаючи на те, що можна використовувати засоби на кшталт Інтернету, щоб дізнатися реальну ситуацію в Японії, і навіть якщо спілкування з живими японцями збільшиться, усталені образи «покірної гордому чоловікові терплячої японки» та «японської жінки, що піклується про домашню роботу та виховання дітей», які постійно зображуються у творах літератури та кіно, будуть і далі з'являтися та нав'язуватися, і цикл стереотипізації неможливо зупинити.

Якщо висвітлювати інформацію у лінгвокраїнознавчих довідниках об'єктивно, то вони можуть стати просто набором статистичних даних, якщо ж подавати суб'єктивні судження, то це буде збірка есе з особистими враженнями. При створенні публікацій, орієнтованих на широку аудиторію, виникають труднощі у тому, щоб вибрати повсякденне життя як тему, і тому, як її представити. У випадку підручників із лінгвокраїнознавства постає дилема між тим, щоб зацікавити студентів та подати об'єктивну інформацію. Отож, завдяки етнографічним та лінгвокраїнознавчим довідникам можна справити сильне враження на читача, висвітлюючи факти, проте у той самий час можна і нав'язати певні стереотипи, показуючи незвичні та притаманні лише Японії ситуації. Можна сказати, що прагнення позбутися вищезазначених стереотипів стане серйозним викликом для майбутніх поколінь.

У цій праці в основному було описано ті стереотипні уявлення про японську жінку, які виникають в українців, проте неможливо позбутися стереотипів, що несвідомо чи безпідставно зароджуються у самому японському суспільстві. У гендерологічних та сходиназнавчих студіях при намаганні з наукової точки зору пролити світло на цей феномен варто визнати, що існують гендерні стереотипи на кшталт «мужність = чоловік», або «жіночність = жінка». А основною метою гендерологічних досліджень

має бути ретельне спостереження за тим, як ці стереотипи формуються та закріплюються у суспільстві, та усунення упереджень, які можуть на них базуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бондар О.І.* Лінгвокраїнознавство Японії : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.І. Бондар, І.П. Бондаренко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 696 с.
2. *Овчинников В.В.* Сакура и дуб: Впечатления и размышления о японцах и англичанах / В.В. Овчинников. – К.: Днипро, 1986. – 479 с.
3. *Чемберлен Б.Х.* Традиционная Япония: по книге Б.Х. Чемберлена «Вся Япония» / Б.Х. Чемберлен. – М.: АСТ: Восток–Запад, 2008. – 252 с.
4. Япония и ее обитатели / [Буров Д.М., Бернштейн Н.Д., Востоков Г., Ранцов В.Л. и др.] – Спб.: Брокгауз-Ефронь, 1904. – 364 с.
5. *ヒダシ・ユディット* 日本におけるジェンダー的価値観—ヨーロッパ人の視点から— / *ヒダシ・ユディット*// 日本語ジェンダー学会学会誌『日本語とジェンダー』. –2003. – No.5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://www.gender.jp/journal/no5/2_hidasi.html.– Назва з екрана. Дата звернення 25.03.2017.

Стаття надійшла до редакції 29.03.17 р.

江川裕之, 上席講師
タラス・シェフチェンコ記念キエフ国立大学, キエフ市

日本人女性像のステレオタイプ化—言語地域研究のために—

海外の日本事情解説書には、ステレオタイプ化された日本についての記述がある。読者がそれを日本との交流によってよって再確認したり修正していく場合もあるが、多くの場合はステレオタイプ化されたイメージが固定化され受け継がれていく。そうしたステレオタイプ化された記述の中から日本人女性像を取り上げ、そのイメージが海外でいかに形作られ伝えられてきたか、ウクライナの例をソビエト連邦時代、ロシア帝国時代へ遡りながら紹介し、考察する。

キーワード：日本事情、女性像、ステレオタイプ

H. Egawa, senior teacher
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

STEREOTYPICAL VIEWS ON THE JAPANESE WOMAN (LINGUISTICS AREA STUDIES ASPECT)

In foreign reference books on Japanese realia the description of Japan is being stereotyped. If readers interact with the culture of Japan, they may reconsider or change their attitude towards the information received, but in most cases the stereotyped image is ingrained and taken for the truth. This article researches how through the stereotyped description of Japan the image of a Japanese woman was formed and spread in case of Ukraine in Soviet times and in the period of the Russian Empire.

Key words: *Japanese realia, the image of a woman, stereotype.*